

**ABDULLA AVLONIYNING “TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ”
ASARIDAGI “AXLOQ” SO‘ZIGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING
ANTONIMIK MUNOSABATI**

Maxmudova Malika,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

E-mail: malikamaxmudzoda@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola A. Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi leksik birliklarning zidlash xususiyatlarini ochib bergan. Maqolada asardagi xulq, axloq, fatonat, jaholat va shunga o‘xshash leksemalarning ma’nalari va ularning oppozitiv juftlari keltirilgan. Maqolada turli manbalardan foydalanganligi uning mazmunini oshirgan.

***Kalit so‘zlar:** axloq, xulq, lingvistik tahlil, oppozitiv (antonimik) munosabat, antonimik juftliklar, jaholat, munislik.*

**THE ANTONYMIC RELATION OF THE LEXICAL UNITS RELATED TO
THE WORD “ETHICS” IN ABDULLAH AWLANI’S TURKISH
GULISTAN OR AKHLAQ**

Maxmudova Malika Djamoliddin qizi

Shakhrisabz State Pedagogical Institute

E-mail: malikamaxmudzoda@gmail.com

ANNOTATION

This article reveals the conflicting features of lexical units in A. Avloni’s work “Turkish Gulistan or Morality”. The article presents the meanings of behavior,

morals, mischief, ignorance and similar lexemes in the work and their opposite pairs. The use of various sources in the article increased its content.

Key words: *ethics, behavior, linguistic analysis, oppositional (antonymous) relationship, antonymic pairs, ignorance, munis.*

XIX - XX asr rivojlangan maorif sohasining yirik namoyondalaridan biri bo'lmish shoir, muallim va dramaturg Abdulla Avloniy o'zining bir qancha asarlari bilan barchamizga ma'lum va mashhurdir. "Turkiy guliston yoxud axloq", "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Maktab gulistoni" kabi asarlari bunga yaqqol misol bo'ladi. Bu asarlardan ham adabiyotshunoslikka, ham tilshunoslikka oid manba bo'lganligi uchun har ikki soha bilan bog'liq ma'lumotlarni topish mumkin.

Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarini fors shoiri Muslihiddin Sa'diyning "Guliston" asaridan ta'sirlanib yozgan. Mazkur asar dastlab 1913-yilda Toshkentda litografik usulda bosmadan chiqadi va bu darslikka ehtiyojning ortishi natijasida 1917-yilda ikkinchi bor nashr etiladi. Sovet Ittifoqi davridagi, ya'ni 1967- yildagi uchinchi nashrda diniy iboralar, hadislar tushurib qoldiriladi. Bunga sabab esa bu davrda din ta'qiqlanib shaxsga sig'inish avj olgandi. Lekin ko'p o'tmay O'zbekiston mustaqil bo'lgach bu asar to'rtinchi marta 1992-yilda nashr etildi. Bu safar u avvalgi shaklda, ya'ni to'liq shakldagi nashri edi. Bu nashrdagi yana bir yangilik esa qiyin so'zlar lug'atining ilova qilinishi bo'ldi.

Ushbu maqolada mazkur asardagi "axloq" so'ziga oid leksik birliklarning antonimik birliklarni yoritib berish maqsad qilindi. Shu bois, avvalo, e'tiborimizni axloq so'ziga qaratamiz.

"Axloq" o'zi nima? U bizga nega kerak?

"Axloq" arab tilidan olingan bo'lib, kishining tabiati, muomalasi, xatti-harakat odobi degan ma'nolarni beradi.

Tabiiyki, insonni borliqdagi boshqa butun mavjudotlardan, jonzotlardan farqi bu uning ongi mavjudligidadir. Shu ong orqali inson hayotini boshqaradi, tartibga soladi, hayotiy me'zonlarga amal qiladi. Ma'lumki, har bir ongli mavjudot o'z o'zidan axloq normalariga rioya qiladi.

Abdulla Avloniy ham mazkur asarida axloq tushunchasiga alohida to'xtalib, "O'ylasang yaxshi fikrlar o'yla, insonlarni yaxshilikga chaqirguvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurigan kitobni axloq deyilur. Axloq ilmni o'qub, bilub amal qilgan kishilar o'zining kim ekanin, janobi Haq na uchun xalq qilganin, yer yuzida nima ish qilmak uchun yurganin bilur. Bir kishi o'zidan xabardor bo'lmasa, ilmni, ulamoni, yaxshi kishilarni, yaxshi narsalarni, yaxshi ishlarning qadrini, qimmatini bilmas. O'z aybini bilub, iqrur qilub tuzatmakga sa'y va ko'shish qilgan kishi chin bahodir va pahlavon kishidur. Rasuli akram nabiiyi muhtaram afandimiz: «Mezon tarozusiga qo'yiladurigan amallarning ichida yaxshi xulqdan og'irroqi yo'qdur. Mo'min banda yaxshi xulqi sababli kechasi uxlamasdan, kunduzlari ro'za tutub ibodat qilgan kishilar darajasiga yetar», – demishlar".

Shoir asarda birgina axloq so'zi bilan cheklanmay, "xulq" so'zini ham alohida izohlaydi. Zero, xulq va axloq so'zlari arabchadan bizning tilga kirib kelgan bo'lib ular o'zaro asosdosh so'zlar sanaladi.

Bu asar hozirgi kunga qadar besh marotaba nashr etilgan bo'lsa ham uning lingvistik jihatdan, ayniqsa leksik-semantik jihatdan qiymati asl holatda bizgacha saqlanib kelgan. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, faqatgina sovetlar davri adabiyotida bu asarning ma'lum bir qismi tushurib qoldirilgan edi.

Biz yashab turgan borliq azaldan qarama-qarshilikka asoslangan. Yaxshi kunning yomon aksi bo'lganidek, har bir narsaning ziddi bor. A.A.Reformatskiyning fikricha, ular (antonimlar) kuchli, katta ahamiyatga ega bo'lgan stilistik vositalardir. Shuningdek, kundalik hayotimizda, muloqot qilganimizda yoki nutq so'zlaganimizda ishlatayotgan deyarli barcha ijobiy so'zlarimiz o'zining ortidan salbiy juftini yetaklaydi. Bu esa antonimik munosabatni paydo bo'lishiga ehtiyoj tug'diradi. Bu hodisa nutqimizda juda ko'p uchraydi.

Avloniy ham o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida bu hodisadan unumli foydalangan. Asar yaxshi va yomon xulqlar haqidaligining o'ziyoq oppozitiv munosabatdan foydalanilganligini namoyon etadi. Bilamizki, bu munosabat bir

soʻzning oʻzida emas, balki ikki soʻzning birgalashib antonimik juftlashishidan hosil boʻladi.

A.Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi leksemalarning oppozitiv juftliklariga keltirilgan misollarni quyidagi jadvalda koʻrishimiz mumkin:

Fatonat- aql egasi boʻluv demakdir. Aql insonlarning piri komili, murshidi yagonasidir.	Jaholat- oʻqimagan, bilimsiz, hech narsaga tushunmaydurgan nodonligʻni aytilur.
Shijoat- botir va yurakli boʻlmakni aytilur. Shajiʻ kishi hech narsadan qoʻrqmaydurgan botir va yurakli boʻlur.	Raxovat- tanparvarlik, gʻayratsizlikni aytilur.
Saʻy-gʻayrat- ustiga yuklangan ibodat va xizmatlarni harakat birla ado qilmakni aytilur. Shariat ham aql yuzasidan yalqovlik qilub, ishsiz, bekor yurmak durust emasdur.	Atolat- dangasa va yalqovlikni aytilur. Atolat insonning saodatligining zoʻr ofatidir.
Munislik- har kim oʻz tengi, maslakdoshini topub, ulfat boʻlmakni aytilur.	Adovat- birovga xusumat va dushmanlik qilmakni aytilur.

Yuqoridagi “fatonat” va “jaholat” soʻzlari bir soʻz turkumi doirasida oppozitiv munosabat qoidasiga rioya qilgan, yaʼni bir-biriga nisbatan qarama-qarshi maʼnoda kelgan. Birinchi soʻz ijobiy maʼnoni bersa, ikkinchisi aksincha. Bu antonimik juftlik asliy leksik antonimlar hisoblanadi. Asardagi “shijoat” va “raxovat” soʻzlari ham aynan shu vazifalarni bajargan.

Endi yuqoridagi “saʻy-gʻayrat” va “atolat” soʻzlari haqida mulohaza qilganda yaqqol koʻrib turganimizdek, “saʻy-gʻayrat” juft soʻzi ijobiy maʼnoda kelgan va unga zid tarzda “atolat” soʻzi asliy leksema sifatida oppozitiv juftlikni hosil qilgan. Bundan shu narsa maʼlum boʻladiki, yasama va asliy leksemalar ham oʻzaro antonimik munosabatga kirisha olar ekan. Bunga yana bir misol qilib “munislik” va “adovat” soʻzlarini keltirish mumkin.

Avloniyning mazkur asari nafaqat o'z davrida, balki hozirgi kunda ham o'quvchilar uchun foydali manbalardan biridir. Bu kitobda antonimik munosabatlar, leksik birliklarning sinonimiyasi, omonimlik singari leksikaga oid bo'lgan bir qancha atamalarni topish mumkin. Shoir asarda ijobiy va salbiy so'zlarning ma'nolari bilan birga keltirish orqali o'z-o'zidan so'zlarni oppozitiv munosabatini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.* -T.: O'zbekiston, 2016.
2. *Sh.Mirziyoyev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.* -T.: O'zbekiston, 2017.
3. *M.Irisqulov. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, 2008.*
4. *I.Yo'ldoshev, O'.Sharipov. Tilshunoslik asoslari. Toshkent: "IQTISOD-MOLIYA", 2007.*
5. www.ziyonet.uz